

SANDERUS

Op 15 september 1986 was het precies 400 jaar geleden dat Sanderus geboren werd. Een feit dat wij niet mochten laten voorbijgaan zonder het een en ander te vertellen over iemand wiens naam nog dagelijks geciteerd wordt in de kringen van geschied- en heemkundigen.

Wij doen dit, zoals gebruikelijk, aan de hand van onze Gentse gids bij uitstek : Pierre Kluyskens.

Ook zoals gebruikelijk, met de vriendelijke toestemming van de familie Kluyskens.

“Bezit U een Sanderus?” Het is de klassieke vraag die men stelt wanneer iemand beweert dat hij in zijn bibliotheek een paar waardevolle boeken over de Geschiedenis van onze gewesten telt. Men zegt niet eens “Bezit U een Flandria Illustrata of de Chorographia sacra Brabantiae van Sanderus, of zijn Verheerlijkt Vlaenderen?” Neen, men zegt gewoonweg een Sanderus en iedereen weet onmiddellijk dat het enkel de Flandria Illustrata kan zijn. Voor de bibliofiel, de historicus, de liefhebber van zeldzame prenten en gravures, is de Flandria Illustrata een van die werken die een bibliotheek of verzameling standing en reliëf schenken, een van die werken die men zelfs zijn beste vriend in bruikleen niet zou willen afstaan maar die men met trots de bezoeker of gast laat bewonderen.

“Hoeveel hebt U betaald voor Uwe Sanderus?” Men durft het aan zijn trouwe vriend bekennen maar niet aan zijn echtgenote, want er moeten tegenwoordig aardig veel Mercatorbriefjes neergeteld worden om zich de complete exemplaren bij de boekhandelaar of in een openbare veiling aan te schaffen en de gelegenheid doet zich niet elke dag voor, temeer daar uit de meeste exemplaren, de platen werden weggeknipt om ze in te lijsten en afzonderlijk te verkopen.

Het werk is zelfs zo zeldzaam geworden dat men op het idee gekomen is er, na meer dan drie eeuwen, een nieuwe uitgave van te bezorgen, niet met de oorspronkelijke kopergravures waarvan de platen sedert lang verdwenen zijn, maar in de vorm van een fotografische reproductie van het werk. Het gebeurt maar zelden dat men tot een dergelijk procédé zijn toevlucht moet nemen, doch er bestond geen andere oplossing om dit kostbaar boek en werkdokument in het bereik van de minder goed gevulde beurzen te brengen.

*
* *
*

Sanderus zelf heeft nooit kunnen vermoeden dat zijn werk bij het nageslacht een dergelijk succes zou kennen. Hij die gedurende jaren diep in

Antoon Sanderus - Foto Stadsarchief.

de schulden stak om zijn *Flandria Illustrata* uit te geven.

Het is gans toevallig dat Antoon Sanders, die later zijn naam tot Sanderus latinizeerde - het was toen mode voor de geleerden - te Antwerpen geboren werd op 15 september 1586 en er dezelfde dag werd gedoopt.

Zijn vader Lieven Sanders, een bekwame en bekende geneesheer, diep gehecht aan de katolieke godsdienst, had ten tijde van de Calvinistische diktatuur van Hembyse en Ryhove de Gentse stede, waar hij sedert jaren zijn beroep uitoefende, verlaten om de wijk te nemen naar Antwerpen, waar het politiek en religieus klimaat hem in elk geval beter en veiliger leek.

Ook Antoon's grootvader, Jan Sanders, had zich als geneesheer weten te onderscheiden, was gedurende jaren de officiële stadsgeneesheer van Gent geweest en had het zelfs zo ver gebracht dat Keizer Karel hem tot de waardigheid van raadgevende geneesheer had verheven.

In die jaren wordt er eveneens gewag gemaakt van een Robert Sanders, geneesheer, die naar sommige beweren, een natuurlijk kind van Jan zou geweest zijn, en zijn beroep uitoefende te Oudenaarde, Gent en Brugge.

Antoon Sanders stamde dus van een begoede familie af doch de godsdienstige beroerten, de vlucht van Lieven Sanders naar Antwerpen, waar hij aanvankelijk totaal onbekend was, zijn terugkeer naar Gent in 1588, vier jaar na de val van de diktator Hembyse, hadden de Sanders' materieel en financieel ten onder gebracht en hen in elk geval de mogelijkheid ontnomen de jonge telg Antoon, met eigen gelden en middelen een degelijk onderricht te bekostigen.

Antoon, ofschoon in Antwerpen geboren, noemde zich steeds een Genteenaar : het "Sanderus Gandavensis" komt op al zijn werken en geschriften voor. Zijn jeugd was gekenmerkt door een voortdurende jacht op studiebeurzen die in die jaren niet zo mild werden uitgedeeld als vandaag. Voor hem en voor zijn ouders was het een vernedering links en rechts te moeten bedelen om het nodige geld bijeen te krijgen.

Zijn humaniora volbracht hij te Oudenaarde en bij de Paters Jezuiten te Gent. Hij leerde er, naar aloude traditie, een knappe latinist en een vurige voorstander van het katoliek geloof te worden. Toen reeds was zijn besluit getroffen : hij zou priester worden. Met de morele en materiële steun van de abt van de Sint-Pietersabdij, Vrancx, kon hij wijsbegeerte studeren te Dowaaï en theologie te Leuven.

Priester gewijd, naar alle waarschijnlijkheid te Gent door bisschop Maes, wordt hij als vurige verdediger van het geloof naar Oost-Eeklo gestuurd waar de sekte van de Anabaptisten nog zeer actief was. Het was een flater of een vergissing van zijn oversten. Sanderus voelde als priester maar bitter weinig voor een apostolaat dat hem ver van een intellectueel centrum als Gent, afzonderde midden de dagelijkse kommer en strijd met de ketters of afgescheurden. De studie, niet de praktijk van de godsdienst, interesseerde

hem en wij zien hem dan ook in 1618 Gent vervoegen en weldra Dowaaï waar hij de graad van licentiaat in de godgeleerdheid verwierf.

Terug in Gent, vindt hij in bisschop Triest een voortreffelijke en kostbare beschermer die, inziende dat Sanderus geen rekrut was voor strijd en gevecht, hem dan ook in kontakt brengt met kardinaal de la Cueva, wiens aalmoezenier en sekretaris hij reeds na enkele maanden mocht worden. Voor hem betekende deze benoeming het einde van de materiële zorgen die hem in zijn jeugdijaren hadden gekweld. Sanderus schijnt ten andere van deze geprivilegieerde toestand dankbaar gebruik te hebben gemaakt en wij zien hem, met meer belangstelling dan godsdienstzin, grijpen naar bedieningen en benoemingen die hem finantiële voordelen en weinig werk bijbrengen, als bvb. een kanunnikzetel te Ieper, goed betaald, waar enkel zijn aanwezigheid vereist was, maar het leven in de kleine provinciestad is hem doodvervelend.

Hij verlaat Ieper maar in 1628 moet hij beloven er toch af en toe te verblijven en zijn koorstoel in de katedraal te bezetten. Hij dient een medisch attest in, waarin o.m. verklaard wordt dat hij om gezondheidsredenen drie maanden verlof moet nemen en hij behoudt zijn plaats.

Twintig jaar later, zelfde liedje : de koorstoel van kanunnik Sanderus is nog steeds onbezet. Om ditmaal aan de zwaarste sanktie te ontkomen dient hij opnieuw medische attesten in, ondertekend door Chifflet, eerste geneesheer van de koning en Favaet, geneesheer van de aartshertog; deze twee sommiteiten beweren dooernstig dat het slechte klimaat van Ieper hun patiënt met verlamming en beroerte bedreigt en dat het dus noodgedwongen was dat hij zo dikwijls buiten de stad verbleef.

De lucht van Gent en Brussel bevielen hem daarentegen best en het is in deze steden dat hij dan ook het grootste deel van zijn loopbaan doorbracht, behalve zijn drie laatste levensjaren toen hij zich in de abdij van Afligem terugtrok en er op 16 januari 1664, in de ouderdom van 78 jaar overleed.

*

* * *

Zijn letterkundig en geschiedkundig werk is zeer omvangrijk, en om het met een ouderwets cliché uit te drukken, weinig pennen zijn zo vruchtbaar geweest als de zijne : gedichten, religieuze werken, en historische studies volgden elkaar op gedurende een halve eeuw. Zijn poëzie, zijn godsdienstige betogen en zijn talloze lofredenen zijn vandaag praktisch onleesbaar geworden : zij verraden te sterk de tijdsgeest en zij zijn bovendien van een gezwollenheid en van een zo ingewikkelde stijl dat het een straf ware iemand de lektuur van dit proza of van deze gedichten op te dringen. Zij die de moed hadden deze uitgebreide literatuur te lezen, vertellen ons dat Sanderus ingewikkeld en met geleerde woorden en termen schreef, zoals het toen mode was, maar dat hij bijzonder sterk gewapend was en gedokumen-

teerd in zijn aanvallen tegen de vijanden van de katolieke godsdienst. Het tegenovergestelde had ons verwonderd, want wij weten dat zijn theologische studies schitterend waren en dat hij algemeen bekend stond als hebbende het kerkelijk recht in al zijn finesses, onder de knie.

Hetgeen ons ook niet moet verwonderen, na hetgeen wij gezien hebben, van zijn schraapzucht in de kwestie van zijn kanunnikaat te Ieper, is de vleiende inhoud van zijn lofredenen. Meer dan honderd vooraanstaande personages uit zijn tijd heeft hij te pas en te onpas bewierookt, en men beweert dat hij het dikwijls deed in de hoop hiermede enige plaats of gunst te bekomen.

Was dit zijn karakter, zijn natuur, of hebben de geldelijke moeilijkheden in zijn jeugd, zijn voortdurend bedelen om beurzen en geld, hem aangezet later weerwraak te nemen of althans geld en eer meer dan nodig of gewenst, lief te hebben en te verlangen.

Hetgeen wij van zijn leven weten, laat ons niet toe ons hierover uit te spreken, doch het lijkt in elk geval vreemd en verdacht dat iemand als Sanderus, die als geschiedschrijver beter dan wie ook moest weten dat de waarheid moet geëerbiedigd worden, zich aan zoveel lof heeft bezondigd voor mensen die het zeker niet altijd verdienden. Het komt des te onaangenaamer voor, daar Sanderus, omstreeks 1641, een tijdlang censor librorum is geweest, en in deze hoedanigheid andermans werken van hun onjuistheden en onnauwkeurigheden moest zuiveren!

Sanderus is nochtans nooit rijk geweest. Al hetgeen hij verdiende, heeft hij tot de laatste cent uitgegeven voor zijn geschiedkundige werken, niet in het minst voor zijn *Flandria Illustrata*, drie eeuwen na haar verschijning nog steeds een van de kostbaarste publikaties gebleven.

Het kan wellicht vreemd voorkomen dat het werk dat door alle bibliofielen, historici en beoefenaars van onze nationale geschiedenis als een van de praalstukken uit hun bibliotheek wordt beschouwd, qua inhoud, door diezelfde personen zo weinig gewaardeerd wordt, en niet ten onrechte, want de auteur heeft er een paar blunders geslagen die men tegenwoordig geen enkele geschiedschrijver zou vergeven. Fris die de geschiedenis van onze stad en van Vlaanderen door en door kende en de meeste werken en kronieken onder de lens nam, is biezonder streng maar zijn appreciatie vervoegt het standpunt van alle specialisten : “*Nous n’estimons guère l’ouvrage de Sanderus, schrijft hij, car l’auteur, qui a pourtant passé longtemps pour une autorité, a accumulé bévues sur bévues; il est absolument dépourvu de critique et a visiblement travaillé avec trop de hâte, utilisant, sans les citer, les renseignements que lui fournissaient ses correspondants; sa chronologie est extrêmement défectueuse et ses listes de magistrats et de baillis fourmillent d’erreurs*”.

Hetzelfde mocht men beweren van deze andere Gentse geschiedschrijver Marcus van Vaernewijck die zich voor het nageslacht wist te rehabiliteren

met zijn “Van die beroerlicke tyden in de Nederlanden”. Sanderus heeft in elk geval ongelijk gehad wanneer hij in zijn *Flandria Illustrata* grotendeels zijn “*Gandavum sive Gandavensium rerum libri duo*” later, in 1628, verwerkt in zijn “*Gandavensium rerum pars altera in quatuor libros distributa*” overnam, gegevens die hij bijna letterlijk afgeschreven had van de “*Primitiae antiquitatum Gandensium*” van Gramaye, een geschiedschrijver die in 1635 overleed, en wien men in de hemel ook veel leugens en onnauwkeurigheden zal hebben moeten vergeven vooraleer hem met zuiver geweten en smetloze schrijvershanden te kunnen binnenlaten!

U ziet het, Sanderus heeft niet meer en ook niet minder fouten en zonden bedreven dan zijn voorgangers en ook dan deze die na hem kwamen en met hun pen de geschiedenis van onze gewesten beschreven.

Enkel moet gezegd worden dat Sanderus, knappe geleerde en verstandige mens, minder verzachtende omstandigheden kan inroepen en dat zijn tijdgenoten in elk geval gerechtigd waren wat meer te eisen van een Sanderus dan van een Gramaye, een Van Vaernewijck, een Meyerus of zelfs van een Guicciardini wanneer deze laatste het over Gent of Vlaanderen hadden.

Eerlijk gezegd, schrijven over het verleden van de Gentse stede die een zo grootse als bewogen geschiedenis kende, is geen makkelijke taak, en na de dood van Sanderus ging meer dan anderhalve eeuw voorbij vooraleer een andere Gentenaar, ridder Karel-Lodewijk Diericx, het aandierf zijn “*Mémoires sur la ville de Gand*” te schrijven, en gingen meer dan twee eeuwen vooraleer Frans De Potter, die men in de komende dagen in *De Pinte*, in het kader van het honderdjarig bestaan van de gemeente waar hij jaren werkte, zal huldigen, zijn merkwaardige “*Gent van den oudsten tijd tot heden*” in 16 afleveringen schreef, werk dat enkele jaren later gevolgd werd door de “*Histoire de Gand*” van Victor Fris, de kortste maar ook de meest kernachtige en wetenschappelijk verantwoorde geschiedenis van Gent.

Sanderus heeft niet alles afgekeken van zijn voorgangers : hij heeft gedurende jaren officiële documenten geraadpleegd maar hij heeft ook met een naïviteit eigen aan zijn tijd, overdreven geloof gehecht aan allerhande briefwisselaars, vrienden en korrespondenten die hem dokumentatie en zg. betrouwbare gegevens overmaakten.

Hetgeen hij schrijft moet dan ook *cum grano salis* worden aanvaard. Maar waarom dan die geestdrift voor, die jacht op de *Flandria Illustrata*? Het antwoord moet gezocht worden in het tweede woord van de titel “*illustrata*”, geïllustreerd of, zoals het in de officiële vertaling luidde “*Verheerlijkt*” Vlaanderen.

Sanderus beminde zijn land, hij was als historicus, en nog meer als esteet, een vurige bewonderaar van de honderden gebouwen, kastelen, kerken, belforten, gemeentehuizen en kloosters die in de XVIIe eeuw als zovele parels in het Vlaamse landschap prijkten, en hij heeft ze voor zijn tijdgenoten en voor het nageslacht willen verheerlijken door een grondige en nauw-

keurige beschrijving en door de illustratie van zijn tekst door de meest bekwame tekenaars, etsers en graveerders van zijn tijd.

Wanneer men het werk doorbladert vergeet men de fouten, de missingen, de tekortkomingen. Men vergeet de geschiedenis om het boek te gaan bekijken als een van de mooiste geïllustreerde atlanten ter wereld, als een zeldzame en uiterst leerrijke topographische beschrijving en studie van zoveel gebouwen die thans verdwenen zijn of volledig gewijzigd werden door de volgende generaties. Het is een inventaris van honderden architecturale kunstschaten, een enig zicht in vogelvlucht op het prachtig beeld dat Vlaanderen in de XVIIe eeuw, in al zijn steden en dorpen bood.

Schakelt de Sanderus uit, en Gij mist het kostbaarste ikonografisch document voor Vlaanderen en niet in het minst voor het aspect dat Gent in die jaren bood.

Zijn *Flandria Illustrata* heeft hem meer dan 12.000 gulden gekost, enorm bedrag in de XVIIe eeuw, en men begrijpt dan ook dat Sanderus al het profijt en de voordelen die hij uit talrijke ambten, eretitels en panegyrieken haalde, aan dit werk heeft moeten besteden, want moeizaam grabelde hij wat meer dan een tiende van dit bedrag, aan subsidies bijeen.

Zijn *Flandria* bezorgde hem ook ettelijke slapeloze nachten; voortdurend zien wij hem aandringen bij kunstenaars die hem een prent, een kopergravure of een plan hebben beloofd en dan kwam nog de grote moeilijkheid van de uitgave.

Het kwam op geen leugen meer aan, voor iemand die als historicus reeds zoveel onwaarheid had uitgekraamd; ditmaal echter werd het een nuttige leugen. Hij had in Amsterdam de enige uitgever ontdekt die een dergelijk werk met de nodige zorg en kunstzin had kunnen drukken, maar A'dam had toen in de Spaanse Nederlanden een zeer verdacht reukje van ketterij zodat de werken aldaar uitgegeven bijna automatisch op de lijst van de Index terechtkwamen hetgeen een verbod van invoer en verkoop in onze streken betekende.

Sanderus wist er een mouw aan te passen. Zijn *Flandria* werd in Amsterdam gedrukt maar het werk vermeldde als stad : "Keulen", en het mocht vrij in de Zuidelijke Nederlanden worden verkocht!

De tweede uitgave werd een eeuw later, in 1732 in den Haag uitgegeven maar toen was men niet zo kleingeestig en het werk was ten andere opgedragen aan de bisschop van Brugge.

De *Flandria Illustrata* is in de allereerste plaats een verheerlijking van Gent. Sanderus die, zoals wij het in onze vorige bijdrage schreven, prat ging op zijn hoedanigheid van "Gentenaar" heeft deze stad boven alle andere willen beschrijven en haar pracht doen uitschijnen.

Het groot panoramisch zicht door Blockhuysen gegraveerd is een document van onschatbare waarde. Vergeleken en voor sommige details vermeerderd met de plannen of kaarten van Hondius en Hoorenbault, be-

hoort het tot deze onmisbare dokumentatie voor al wie het stadsbeeld van Gent in de XVIIe eeuw wil bestuderen of belang stelt in de topografie van de hoofdstad van het graafschap.

Maar het is voornamelijk voor de gebouwen, afzonderlijk genomen, dat de *Flandria Illustrata* een niet te vervangen dokument uitmaakt. Zonder Sanderus ware onze kennis van het Prinsenhof, dat later bijna volledig werd gesloopt, totaal ontoereikend gebleven. Ten tijde van de Gentse kanunnik bood het Prinsenhof nog dit grandioos aspekt dat van deze burcht en paleis een van de mooiste prinselijke verblijfplaatsen van Europa had gemaakt. De gravure van de *Flandria Illustrata* schenkt ons een overzichtelijk beeld, rijk in details en uiterst nauwkeurig, van de eigenaardige bouw en conceptie van het paleis dat met zijn 300 kamers, zijn torens, zijn bruggen, zijn tuin en zijn wallen een streng en meteen somptueus uitzicht vertoonde, waardig het geboortehuis van de grootste wereldkeizer te zijn geweest.

Het Gravensteen was integendeel, te oordelen naar de prent in de *Flandria*, in het begin van de XVIIe eeuw zijn betekenis en zijn allure verloren. De oude en eens zo geduchte burcht "leidde" een zeer burgerlijk bestaan en was toen gevangen van een aantal kleine huisjes die zich aan de omheiningmuur waren komen vastklampen en die zelfs tot in het binnenplein van het middeleeuwse Steen waren doorgedrongen.

Van een even grote waarde zijn de prenten die in de Sanderus voorkomen en die ons in een geheel of afzonderlijk, een beeld schenken van het Belfort en de Lakenhalle, het stadhuis, het Groot Vleeshuis, de Kouter, de Berg van Bermhartigheid, de Groentenmarkt, het Spanjaardenkasteel, de Onthoofdingsbrug, de voornaamste kerken van de stad, de St-Pietersabdij, het Predikherenklooster, de omgeving van Gent.

Er zijn in deze gravures en in de meestal zeer nauwkeurige beschrijving van de Gentse monumenten en gebouwen, meer ikonografische en documentaire gegevens te halen dan in al hetgeen vóór Sanderus over dezelfde onderwerpen werd geschreven en bewaard gebleven is.

Het is dit biezonder weelderig aspekt van de *Flandria Illustrata*, dat tegenwoordig het weergaloos sukses van het werk verzekert, daar waar nochtans de exemplaren van de eerste uitgave van 1641, slechts zeer traag werden verkocht.

De behandelende onderwerpen, zo van historische als van topografische aard, hadden de geleerde kanunnik, van bij de verschijning van het eerste deel, een zeer ruim klienteel moeten verzekeren, daar in elke stad of dorp mensen moesten gevonden worden om in dergelijke beschrijving en geschiedkundige panorama, belang te stellen, temeer daar een geïllustreerd werk zich doorgaans in een ruimere belangstelling vanwege het publiek mag verheugen.

Voor Sanderus werd het, alles bij mekaar, een bittere ontgoocheling. Jaren arbeid, moeilijkheden met architecten, landmeters, tekenaars en graveer-

ders die veel beloofden maar weinig presteerden, moeilijkheden ook met eigenaars van kastelen en patriciërswohnungen die een geldelijke tussenkomst hadden beloofd voor het opnemen van hun eigendom in het werk en die naderhand hun beloften niet inlostten, brachten eerst een viertal jaren vertraging voor de verschijning van het werk en waren later oorzaak dat Sanderus geen enkel financieel voordeel uit zijn Flandria kon halen, dat hij er integendeel zijn laatste spaarcenten aan verloor.

Voor hem, zoals voor zo vele geschiedschrijvers en geleerden, kwam de beloning slechts post mortem.

Pierre KLUYSKENS

HET MILITAIR KWARTIER AAN DE STERRE*

“De dienst der Genie is gelast met het bestudeeren der plans voor het bouwen van twee kazernen, bestemd voor de ruitery en de artillerie van ons garnizoen, maar de kazernen zouden gebouwd worden op eenen grond nabij het plein van St-Denijs. Dit zou een groot verlies zijn voor onze stad en het is te hopen dat de regeering op dit besluit zal terugkeeren. De kazernen zouden daar gebouwd worden onder voorwendsel dat de grond in de stad te duur is en om de soldaten te verwijderen van zekere soort van herbergen welke zij nu al te veel bezoeken. Maar het spreekt van zelfs dat de bazen uit die herbergjes onmiddellijk zullen verhuizen en zich te St-Denijs gaan vestigen. Dit kwaad zou dus geenszins verholpen worden; het zou zelfs nog verergeren aangezien het toezicht des zedelijkheid onmogelijk zou worden”.

Tot zover een artikel verschenen in de “Gazette van Gend” van 10 augustus 1898. Wat was er aan de hand? Het 4e Lansiers met zijn vijf eskadrons en het 1ste Artillerie met zijn tien bereden batterijen moesten samen de grote en de kleine kavaleriekazerne aan de Brusselse straat betrekken. Dit was een onmogelijke zaak, er was plaatsgebrek. De lansiers waren verplicht steeds enkele eskadrons af te delen in Oudenaarde en de kanonniërs enkele batterijen naar Antwerpen.

Om aan dit euvel te verhelpen zou men twee nieuwe kazernen bouwen ergens buiten de stad. De dienst der Militaire Gebouwen twijfelde nog tussen het oefenterrein op Gentbrugge en een stuk grond aan de Sterre. (1)

* Het eerste artikel in deze reeks verscheen in “Ghendtsche Tydinghen” 1985. Nr. 4.